

- університету імені Івана Франка. Серія «Педагогіка». 2018. № 6/38. С. 219–228. URL: <http://lssp.ddpu.drohobych.net/article/view/119522>
5. Максимова О. О. Формування успішної особистості шестирічного першокласника: монографія / за ред. проф. М. В. Левківського. Житомир: ЖДУ, 2013. 195 с.
 6. Про сімох братів-гайворонів і їх сестру. Українські народні казки. URL: <https://kazky.org.ua/zbirky/ukrajinsjki-narodni-kazky/pro-simoch-brativ-hajvoroniv-i-jich-sestru>
 7. Шейбе С., Рогоу Ф. Медіаграмотність: підручник для вчителів / пер. з англ. С. Дьома; за заг. ред. В. Ф. Іванова, О. В. Волошенюк. Київ: Центр Вільної Преси, Академія Української Преси, 2017. 319 с.
 8. Янкович О. І., Біницька К. М., Очеретний В. О., Кузьма І. І. Підготовка майбутніх фахівців в університетах України та Польщі до реалізації медіаосвіти дошкільників. *Інформаційні технології та засоби навчання*. 2018. № 5. Т. 67. С. 264–276. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2323>
 9. Янкович О. І. Праксеологічна підготовка майбутніх учителів у вищих навчальних закладах України та Польщі. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Педагогіка. 2017. № 3. С. 28–35.
 10. Andrzejewska A. Dzieci i młodzież w sieci zagrożeń realnych i wirtualnych: aspekty teoretyczne i empiryczne. Warszawa: Difin SA, 2014. 272 s.
 11. Yankovych O. I., Chaika V. M., Ivanova T. V., Binytska K. M., Kuzma I. I., Pysarchuk O. T., Falfushynska H. I. Technology of forming media literacy of children of the senior pre-school age of Ukraine. *Cloud Technologies in Education. Proceedings of the 6th Workshop CTE 2018* (Kryvyi Rih, Ukraine, December 21, 2018) / Eds. Kiv, A. E., Soloviev, V. N. CEUR-WS.org, online. P. 126–144. URL: <http://ceur-ws.org/Vol-2433/paper07.pdf>

Тетяна Рожко-Павлишин

ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ В ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Сучасна вітчизняна освіта дітей дошкільного віку зорієнтована на особистість та вибудовується на засадах формування базису особистісної культури дітей. Ключовим чинником у характеристиці культури особистості є її взаємодія із соціумом, опанування

моральних цінностей і почуттів. У Базовому компоненті дошкільної освіти наголошується на необхідності формування в дітей навичок соціально прийнятої поведінки, вміння орієнтуватися у світі людських взаємин, готовності співпереживати та співчувати іншим [Базовий компонент, 2012, с. 4–19].

Останнім часом помітна негативна тенденція до зростання агресивності серед дітей, яка проявляється вже в дошкільному віці. Цій агресії можна запобігти за умови відповідної роботи з дітьми у ЗДО. Незважаючи на це, суспільство частіше постає перед проблемою булінгу в дитячому садку, бо саме в дошкільлі виникають чинники, які провокують в подальшому шкільний булінг.

Зазначимо, що у більшості програм дошкільної освіти задекларовано настанови на формування креативного потенціалу дитини, виведення його на авансцену. За лаштунками залишаються моральні й духовні цінності дошкільника, реальному вихованню яких надається все менше уваги. Не зрозуміло, чому потім дорослі звинувачують дітей у домінуванні в них матеріальних цінностей. Сучасне покоління наших дітей, цифрове покоління «зет», не звикло до співчуття, гуманного ставлення і толерантних взаємин, а милосердя для них – це взагалі загадка.

Віддаючи перевагу вихованню, ми забуваємо про вікові можливості розвитку в дошкільника такої якості, як емпатія. Водночас відзначимо, що виховання в дитини емоційних переживань може бути профілактикою дошкільного, відтак шкільного булінгу.

На жаль, нині чимало батьків і педагогів, дбаючи про розвиток коефіцієнта інтелекту, нічого не знають про коефіцієнт емоційності, одним із показників якого є емпатія - психологічний феномен, що дає змогу відчувати переживання в душі іншого, більше того – відобразити все це у власній.

Результати аналізу теоретичних основ дослідження свідчать про глибокий науковий інтерес в галузі психології до проблеми морального виховання дітей дошкільного віку (Л. Божович, Л. Виготський, П. Гальперін, Д. Ельконін, О. Запорожець, Г. Костюк, О. Леонтєв, С. Рубінштейн). Низку праць у сфері психології

присвячено теоретичному й експериментальному обґрунтуванню положення про те, що період дошкільного дитинства є надзвичайно сприятливим для морального розвитку особистості: пластичність психіки (Л. Виготський, С. Рубінштейн); виникнення «внутрішніх етичних інстанцій» (Л. Виготський); емоційна чутливість, що зумовлює успішність становлення емоційної сфери дитини (О. Запорожець) тощо. В дослідженнях вивчалися різні аспекти проблеми морального (Н. Горопаха, В. Котирло, О. Мельничук, В. Павленчик, Т. Поніманська, Т. Пономаренко, Т. Фасолько) та гендерного виховання дітей дошкільного віку (Т. Говорун, О. Кікінежді, І. Шульга). Особливості розвитку емоцій у дітей дошкільного віку досліджували О. Запорожець, Я. Неверович. Вивченням особливостей розвитку гуманних почуттів у дошкільному віці займалися С. Кулачківська, С. Ладивір, Ю. Приходько. Дослідженню проблеми становлення і розвитку емпатії на етапі дошкільного дитинства приділяли увагу В. Абраменкова, Т. Гаврилова, О. Запорожець, А. Рояк, Л. Стрелкова.

У теорії сучасної дошкільної освіти пропонуються різноманітні засоби розвитку емпатії: спеціально організовані музичні заняття (А. Гогоберідзе, В. Деркунська, О. Радинова); слухання казок і художніх творів (Л. Гуревич, Л. Стрелкова); ознайомлення з природою (Н. Ніколаєва, Н. Рижова); зображувальна діяльність (Т. Комарова) тощо.

Булінг – явище інтернаціональне і досліджується вченими багатьох країн: США, Великої Британії, Канади, Норвегії, Фінляндії та ін. Із 1980-х років булінг став міжнародним соціально-психологічним і педагогічним терміном, який означає складну сукупність соціальних, психологічних і педагогічних проблем [Кон І., 2006, с. 15].

Перші публікації з проблеми цькування з'явилися ще у 1905 р. Ґрунтовніші дослідження провели зарубіжні науковці, зокрема скандинавські і британські, серед них Д. Лейн, Е. Мунте, Д. Олвеус, А. Пікас, Д. Таттум й ін. На початку 90-х років ХХ ст. проблема булінгу почала вивчатись у США. Центральне місце в розвитку теорії

булінгу зайняла робота Д. Ольвеуса; розроблена автором модель булінгу в освітньому середовищі послужила основою подальшого вивчення проблеми [Olweus D., 1993].

Дослідження українських науковців здебільшого опираються на зарубіжний досвід [Лушпай Л. 2010, с. 124–126]. Проблему насильства в освітньому середовищі на сучасному етапі розробляють С. Бурова, М. Дмитренко, О. Лавриненко, В. Панок, В. Синьов та інші вчені. Заслуговують уваги також праці А. Барліт, О. Барліт, А. Король та ін. Науковий інтерес до булінгу лише з боку педагогів і правознавців не дає змоги комплексно, міждисциплінарно окреслити сутність цього явища, а отже, спричиняє потребу ретельного аналізу (поряд з окресленими) проявів булінгу у вимірах психологічної науки, що дасть змогу всебічно підходити до психопрофілактичної роботи та корекції його наслідків в освітньому середовищі ЗДО.

Відповідно до Нової концепції української школи, наскрізним є процес виховання, який формує у дітей загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні та соціально-політичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до себе та інших людей, патріотизм тощо) [Нова Українська школа, 2016]. Якісна дошкільна освіта інтенсифікує формування у молодших школярів умінь з мовлення, читання, математичну, природничу і соціальну компетентності, вміння вчитися, про що йдеться у дослідженні «Дошкільна освіта і догляд в Європі: долаючи соціальну та культурну нерівність» (2009).

Формування гуманних почуттів та взаємовідносин починається в дитинстві, з найперших контактів дитини з іншими людьми – дорослими, однолітками, молодшими дітьми. У спільній діяльності й спілкуванні, якщо вони правильно організовані, з'являється єдність емоційних переживань, виникає можливість збагачення іншої людини почуттями. Моральна вихованість неминуче орієнтується на здатність людини співпереживати, співчувати, сприяти іншому. Як обов'язкова вимога до виховання моральних взаємин дітей розглядається розвиток їхньої соціальної орієнтації, емпатії. Тому очевидності набуває потреба у формуванні в дітей дошкільного віку емпатії – необхідної

умови успішного становлення гуманних стосунків дошкільників, соціально схвальної, моральної поведінки неповнолітніх.

Деякі дослідники вважають емпатію вродженим почуттям людини, спираючись на тезу, що плач дітей перших місяців життя вже може бути «колективним». Однак не можна не прислухатися до аргументів інших учених, які відносять емпатію до форм просоціальної поведінки. Вона виникає в півтора-два роки, коли дитина вже може співпереживати горю іншого в зв'язку з розвитком власного «Я». Щоби дитина адекватно проявляла емпатію, крім емоційної чуйності, їй необхідно так само «дозріти» й до розуміння, коли і чому їй емпатія необхідна всім, з ким вона знайомиться чи зустрічається.

На думку психологів (Л. Божович, Л. Виготський, О. Запорожець, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, Т. Дуткевич, О. Кононко, Р. Павелків, Т. Піроженко, С. Ладивір, К. Карасьова), розвитку емпатії в дошкільників повинні сприяти три важливі компоненти: когнітивний, емоційний і поведінковий. Завдяки когнітивному компоненту дитина може уявити, що відчуває той, кому необхідна її емпатія в знайомій ситуації. Емоційний компонент дає зрозуміти те, що дитина співчуває комусь. А поведінковий - виражається в діях, продиктованих емпатією і спрямованих на допомогу тим, хто її потребує [Піроженко Т. О., Ладивір С. О., Карасьова К. В., 2014].

Як вважає психолог А. Валлон, дитина на другому році життя вступає в «ситуацію симпатії», а в 4–5 років – у «ситуацію альтруїзму», безкорисливого бажання допомогти іншому [Валлон А., 1967, с. 178–180].

У зв'язку з тим, що емпатія - це двосторонній процес, батьківська емпатія чи емпатія вихователя не просто приймається дитиною, а завжди служить їй прикладом для наслідування. Фундамент емпатії - перший її рівень, в основі якого лежить наслідування матері та інших важливих для дітей людей.

Безумовно, високий рівень емпатії в дорослих, що оточують дитину, здатний сформувати високий рівень емпатії і в неї.

Крім цього, звертаємо увагу на певні фактори ризику, котрі вихователям заважають проявляти емпатію до дошкільників. На нашу думку, серед таких чинників найбільш значущими є:

- емоційне неприйняття дитини;
- відсутність емоційної чуйності;
- низький рівень емпатії;
- дефіцитарний та помилковий емпатичний профілі педагога;
- емпатійна сліпота;
- відсутність навичок емпатичного спілкування;
- дратівлива поведінка вихованця;
- байдужість до долі дитини;
- нелюбов до дітей;
- відсутність почуття задоволеності від своєї професії;
- синдром хронічної втоми;
- синдром емоційного вигоряння;
- переповненість груп дитячого садка.
- постійне відчуття браку часу у виконанні режимних моментів у групі.

Водночас є чимало факторів, які заважають прояву емпатії дитини до вихователя дошкільного закладу. Серед антиемпатійних чинників у дошкільників, на нашу думку, найчастіше трапляються такі:

- віковий егоцентризм;
- високий рівень тривожності дітей;
- низька емоційна чуйність вихователя;
- відчуття неприйняття себе вихователем групи;
- прискіпливість дорослих;
- постійні закиди щодо поведінки та успіхів на заняттях;
- навішування вихованцю негативних ярликів;
- постійні скарги вихователя на поведінку дитини його батькам і керівнику ЗДО;
- порівняння дитини з іншими;
- жорстоке ставлення вихователя до дітей;
- відсутність у педагога емпатії до тварин, яку він не приховує;
- постійна відмова виконувати прохання дітей, ігнорування їх;

- демонстрація вихователем своєї влади над вихованцем;
- нелюбов до педагога.

Зазвичай, небажання емпатіювати вихователю в потрібний момент – це своєрідна реакція протесту дитини, незадоволеної спілкуванням з ним. Тому поява такого вихованця в групі ЗДО має спонукати вихователя замислитися: чому він так поводиться, що змушує дитину саме так реагувати на педагога. Важливо з'ясувати, що заважає прояву емпатії дитини до однолітків. Дошкільники не завжди проявляють свою емпатію не тільки до дорослих, а й до своїх ровесників. І для цього в них теж є вагомі причини.

Ми визначили фактори, які часто заважають прояву емпатії дитини до однолітків. Це:

- віковий егоцентризм;
- антиемпатійні настанови в сім'ї;
- невміння співпереживати та співчувати;
- низька емоційна чуйність;
- відсутність навичок емпатійної поведінки;
- ревності й суперництво між дітьми;
- гендерне виховання хлопчиків;
- заздрість до досягнень інших дітей;
- холеричний темперамент;
- відчуття психологічного дискомфорту.

У кожного дошкільника у ставленні до інших дітей можуть бути свої, суто індивідуальні фактори ризику, які дорослі мають розпізнати, щоб допомогти йому налагодити свої взаємини з друзями, необхідні для нормального життя в соціумі.

Безумовно, розвиваючи емпатію в дітей, батьки і вихователі насамперед повинні взяти до уваги наявність чи відсутність факторів, що сприяють або перешкоджають її прояву в дошкільника. Серед чинників ми звернули увагу передусім на такі:

- ступінь близькості з людиною, яка потребує емпатії (батьки, родичі, сторонні);
- оцінка самої дитини: ким є для неї ця людина (хороша чи погана);

- частота спілкування дитини з конкретною людиною (дуже часто, часто, рідко, дуже рідко, побачив уперше і т. д.);
- причина прояву емпатії, стимул до неї (плач, ридання, переживання болю на очах дитини, покарання, радість тощо);
- темперамент дитини (меланхолік, флегматик, сангвінік, холерик);
- особливості її характеру (м'якість, чуйність, агресивність);
- життєвий досвід (чи бачила дитина приклад для емпатійного наслідування, переживання болю, покарання, радості й ін.);
- яка за рахунком дитина в родині (перші діти більш схильні до емпатії);
- скільки дітей у сім'ї (єдина дитина, не знаючи ревнощів та суперництва, схильна до емпатії);
- наскільки виражений у дитини альтруїзм (чим більше альтруїзму, тим вищою є емпатійність).

Ці чинники, пов'язані з проявом або відсутністю емпатії, необхідно знати як батькам, так і вихователям, щоб вчасно звернути на них увагу, зробити відповідні висновки й педагогічно грамотно зреагувати. Завдяки своєчасному впливу на названі чинники можна виховати високоемпатійну дитину.

Очевидно, від усіх перелічених вище факторів ризику позбутися не вдасться, адже неможливо повернути минуле, в якому зроблено багато помилок, або перебороти незалежні від людей обставини. Однак є й такі чинники, які можна і треба змінювати сьогодні. Наприклад, із факторів, що заважають вихователям проявляти емпатію до вихованців, можна змінити всі, підібравши на цю посаду високоемпатійних працівників, які люблять дітей, толерантно ставляться до їхніх витівок і пустощів.

Крім того, у ЗДО необхідно послідовно здійснювати профілактику синдрому емоційного вигорання і хронічної втоми педагогів. Керівники ЗДО мають стежити за кількістю дітей у групах, що регламентовано відповідними нормативами, а також розподіляти режимні моменти так, щоб вихователі й діти не відчували постійного цейтноту, який призводить до стресу.

Із чинників, що заважають дітям проявляти емпатію до педагогів, можна усунути ті, котрі залежать від ставлення вихователів групи до дошкільників, стосунків, які викликають у вихованців всілякі реакції протесту, шляхом недопущення докорів, приклеювання ярликів, постійних порівнянь дітей один з одним, скарг батькам та завідувачу ЗДО на поведінку дошкільника, жорстокого поводження з дітьми, демонстрації влади над вихованцями, постійної відмови від виконання їхніх прохань тощо.

З-поміж факторів, які заважають дитині проявляти емпатію до однолітків, можна усунути ті, що пов'язані із заздрістю, ревнощами й суперництвом між ними. У профілактичних та корекційних заходах, покликаних нівелювати фактори ризику, які заважають прояву емпатії, необхідно ретельно шукати найменшу можливість протидіяти таким обставинам, намагатися звести кількість цих чинників до мінімуму.

Усе сказане вище допоможе виростити не лише високоемпатійну дитину, а й значно знизити кількість випадків прояву «садкової дідівщини».

Проаналізовані позиції дослідників стосовно проблеми булінгу в середовищі ЗДО дають змогу констатувати, що це явище негативно позначається на психічному розвитку дітей дошкільного віку і це відображається на їхній емоційній сфері, соціальних контактах, різних видах діяльності, успішності в них. Розповсюдженість агресивних проявів і цькування дошкільників зумовлює актуальність наукового підходу до визначення способів профілактики та корекції наслідків. Вирішення проблеми булінгу може бути досягнуте завдяки розробленню і впровадженню в теорію і практику діяльності ЗДО більш результативних програм із профілактики булінгу на основі існуючих та апробованих у багатьох країнах світу з урахуванням національної специфіки.

Список використаних джерел

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). *Дошкільне виховання*. 2012. № 7. С. 4–19.

2. Нова Українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи /упоряд. Гриневич Л., Елькін О., Калашнікова С. та ін. Київ, 2016. 35 с.
3. Валлон А. Психическое развитие ребенка. М.: Педагогика, 1967. 195 с.
3. Кікінежді О. М., Говорун Т. В., Шульга І. М. Гендерне виховання дошкільнят: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. 2015. 192 с.
4. Кон И. С. Что такое буллинг и как с ним бороться? *Семья и школа*. 2006. № 11. С. 15–17.
5. Лушпай Л. І. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії). *Українознавчий альманах*. 2010. Вип. 4. С. 126–131.
6. Піроженко Т. О., Ладивір С. О., Карасьова К. В. та ін. Дитина у сучасному соціопросторі: навчальний посібник / за ред. Т. О. Піроженко. Київ-Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 272 с.
7. Пономаренко Т. О. Формування доброзичливого відношення до однолітків у дітей молодшого дошкільного віку. *Гуманітарний вісник «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Додаток 3 до вип. 36. Т. II (18): Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». Київ: Гнозис, 2016. С. 117–125.
8. Olweus D. *Bullying at school*. Blackwell Publ. 1993. 215 p. URL: <http://books.google.com.ua>

**Kateryna Kruty, Larysa Zdanevych,
Olena Demchenko, Olha Demianenko**

PREPARATION OF FUTURE PRESCHOOL TEACHERS TO THE IMPLEMENTATION OF «ANJI PLAY» EDUCATIONAL PRACTICE IN THE TRAINING PROCESS DURING REFLECTION WORKSHOPS

Higher education didactics is constantly replenished with new approaches and teaching technologies, responding to the demands of the changing society and best practices in education. In order to improve teaching of pedagogical disciplines, interactive forms and methods oriented both on the process and on the result are increasingly implemented. The value of such technology lies not only in what is said, but also in what happens to the student, which processes take place both in the subjective world and in interpersonal interaction. Interactive learning